

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA
TAYYORLASHDA, PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA O'ZINI O'ZI KASBIY
BELGILASHGA TAYYORLIGINI SHAKLLANTIRISH

Andijon davlat pedagogika Universiteti

Infarmatika va aniq fanlar kafedrasining 2-kurs

magistiri Ganiyeva Dildora Baxadirovna

Ilmiy raxbar: Abduqodirova Patmaxon Tursunboyevna

Annotatsiya: maqolada "kasbiy o'z taqdirini o'zi belgilash", "hayotiy o'z taqdirini o'zi belgilash" va "shaxsiy o'zini o'zi belgilash" tushunchalarini belgilaydigan o'z taqdirini o'zi belgilashning har xil turlari va darajalari keltirilgan, o'rta maktab o'quvchilarining kasbiy o'zini o'zi belgilashga tayyorligini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari aks ettirilgan

Kalit so'zlar: o'z taqdirini o'zi belgilash turlari, kasbiy o'zini o'zi belgilash, ta'lim tizimini qayta qurish, qo'shimcha ta'lim.

Zamonaviy maktabning asosiy didaktik muammosi bilimlarni yanada ixtisoslashtirish va chuqurlashtirishga yondashuvlarni aniqlashdir. Faol mustaqil hayotga kirib, har bir yosh avlod o'zlari uchun abadiy deb hisoblanadigan muammolarni hal qiladi: hayot, professional va hissiy-qiymat tanlovi. Erta yoshlikda, shaxsni o'z taqdirini o'zi belgilash jarayonining faolligi, kelajak aniq xususiyatlarga ega bo'lganda, yaqinlashib kelayotgan bitiruv munosabati bilan kattalarning ichki pozitsiyasini egallash zarurati bilan bog'liq.

Umumta'lim maktabining yuqori bosqichidagi o'quv rejalarida akademik yo'nalish profillari ustunlik qiladi, bu o'rta maktabda o'qishni kasbiy o'zini o'zi belgilashga tayyorlikni shakllantirish, ma'lum bir universitetga kirishga tayyorgarlik bilan bog'lamaydigan maktab o'quvchilarining katta qismining ta'lim ehtiyojlari bilan muayyan qarama-qarshiliklarga olib keladi. Biroq, hayotning ijtimoiy makonining kengayishi, maktab jamiyatidan keyin paydo bo'lishi, tashqi sharoitlarning o'zgarishiga moslashish zarurati, o'z hayotini qurish yo'llarini izlash va tanlash, qo'shimcha ta'lim olish istiqbollari aniqlash – bularning barchasi stress, energiya xarajatlarini va mumkin bo'lgan umidsizlikni keltirib chiqaradi. "O'z taqdirini o'zi belgilash" atamasi turli ma'nolarda qo'llaniladi.

Adabiyotda eng keng tarqalgan tushunchalar – shaxsiy o'z taqdirini o'zi belgilash, hayotiy o'z taqdirini o'zi belgilash, kasbiy o'zini o'zi belgilash bir vaqtning o'zida o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi anglash haqida gapiradi. Bu shuni anglatadiki, o'z taqdirini o'zi belgilash nafaqat tanlov akti bilan, balki tanlangan faoliyatda o'zini takomillashtirish bilan ham bog'liq. Shaxsning umumiy madaniyatining ajralmas tomoni, insonning o'z faoliyati va xulq-atvorining ko'rsatmalari va usullarini mustaqil ravishda ishlab chiqishga tayyorligi va qobiliyatini nazarda tutadigan jamiyat-o'z taqdirini o'zi belgilash qobiliyati. "Kasbiy o'z taqdirini o'zi belgilash", "hayotiy o'z taqdirini o'zi belgilash" va

"shaxsiy o'zini o'zi belgilash" tushunchalarini aniqlashtirish uchun o'z taqdirini o'zi belgilashning har xil turlari va darajalarini ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir.

O'z taqdirini o'zi belgilash turlarini tanlashda tanlov erkinligi darajasi mezoni, amalga oshirilayotgan va o'zlashtirilayotgan faoliyat doirasida insonning manevr doirasi ishlatilgan. Umuman olganda, o'z taqdirini o'zi belgilashning quyidagi turlarini belgilash mumkin: ma'lum bir mehnat funksiyasida o'z taqdirini o'zi belgilash, operatsiyalar; hayotiy o'z taqdirini o'zi belgilash; ma'lum bir mehnat postida o'z taqdirini o'zi belgilash; shaxsiy o'zini o'zi belgilash; mutaxassislikda o'z taqdirini o'zi belgilash; kasbiy o'zini o'zi belgilash; madaniyatda o'z taqdirini o'zi belgilash. Kelajakda "kasbiy o'z taqdirini o'zi belgilash" va "shaxsiy o'zini o'zi belgilash" tushunchalarini ajratishga urinish amalga oshirilganligi sababli, bizga kasbning umumiy ta'rifini berish va kasbiy faoliyatning asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish, E. A. tomonidan taklif qilingan kasb ta'rifini biroz kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Kasb-bu mehnat taqsimoti tufayli inson tomonidan ixtiyoriy va ongli ravishda ma'lum bir haq evaziga amalga oshiriladigan, shaxsga ma'lum bir ijtimoiy maqom beradigan va maxsus va maqsadli tayyorgarlikni o'z ichiga olgan ijtimoiy foydali faoliyatning cheklangan turi. Shunday qilib, birinchi tur – kasbiy o'zini o'zi belgilash – bu kasb tanlash, kasb-hunar ta'limi olish va ushbu kasbiy faoliyatni takomillashtirishni o'z ichiga olgan mustaqil, ongli va ixtiyoriy ravishda qurish, kasbiy istiqbollarni sozlash va amalga oshirish. Ikkinchi tur-bu hayotning o'z taqdirini o'zi belgilash, bu erda kasbiy faoliyatdan tashqari, o'qish, bo'sh vaqt, majburiy ishsizlik va boshqalar kiradi va garchi professional o'z taqdirini o'zi belgilash ko'pincha ko'p odamlar uchun eng muhim bo'lsa-da, lekin u hatto hayotning ma'lum bir kontekstida amalga oshiriladi. Shunday qilib, martaba haqida zamonaviy tushuncha nafaqat ma'lum bir faoliyatdagi muvaffaqiyat, balki butun hayotning muvaffaqiyatidir.

Uchinchi tur-shaxsiy o'z taqdirini o'zi belgilash-inson haqiqatan ham vaziyatning va butun hayotining ustasi bo'lishga muvaffaq bo'lganda, hayotning o'zini o'zi belgilashning eng yuqori turi sifatida qaralishi mumkin. Shaxsiy o'z taqdirini o'zi belgilash – bu o'ziga xos "men obrazini" topish, ushbu obrazning doimiy rivojlanishi va uni atrofdagi odamlar orasida tasdiqlash. Shaxsiy o'zini o'zi belgilash va hayotning o'zini o'zi belgilash o'rtasidagi asosiy farq shundaki, inson nafaqat "rolni egallaydi", balki yangi rollarni yaratadi va qaysidir ma'noda hatto ijtimoiy-psixologik me'yorlar bilan shug'ullanadi.

Taklif etilayotgan nazariy tadqiqotlar amalda o'z tasdig'ini topadi, ya'ni o'spirinning o'zini o'zi tasdiqlash, o'zini namoyon qilish, o'zini namoyon qilish istagi bo'lgan shaxs sifatida bilish istagida. A. G. Asmolvning so'zlariga ko'ra, shaxsiy o'z taqdirini o'zi belgilash – bu vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadigan o'zini baholash, o'z rivojlanish jarayoni va natijasiga ongli ravishda ta'sir o'tkazish, faol pozitsiyani egallash, "normalar yaratish" ni amalga oshirish, madaniyatni boyitishga hissa qo'shish qobiliyati [1]. Va nihoyat, to'rtinchi tur-bu madaniyatdagi shaxsning o'zini o'zi

belgilashidir. O'z-o'zini anglash haqida gapirish shaxs, A. G. Asmolov uning "boshqa odamlarda o'zini davom ettirishga" qaratilgan majburiy ichki faolligini ta'kidlaydi, bu ma'lum ma'noda hatto insonning ijtimoiy o'lmasligi haqida hech bo'lmaganda imkoniyat sifatida gapirishga imkon beradi [1,3,4].

A. N. Leontyevning so'zlariga ko'ra, hayot maqsadi insonni rag'batlantiradigan umumiy ierarxiyadagi asosiy motivdir. Talabalarning hayotiy o'z taqdirini o'zi belgilash – bu dinamik jarayon bo'lib, u to'g'ridan-to'g'ri, impulsiv qaror qabul qilishdan haqiqiy tanlovga, haqiqiy o'z taqdirini o'zi belgilashga o'tishdan iborat bo'lib, u faqat murakkab tahlil jarayonlari, ularning faoliyatining amaliy imkoniyatlari va ichki resurslari-qobiliyatlar, moyilliklar, bilimlar, ko'nikmalar, xarakter. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, mehnatning mohiyatini o'zgartirish va xodimlarga qo'yiladigan talablarni oshirish, shuningdek ta'limni insonparvarlashtirish zarurati bilan bog'liq holda, yuqori malakali, mobil va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga mo'ljallangan shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish vazifasi yuklatilgan. Professional o'z taqdirini o'zi belgilash – shaxsiy kategoriya, ijodiy jarayon va ijodiy kasbiy faoliyat natijasi. N. S. Pryazhnikovning so'zlariga ko'ra, kelajakdagi mutaxassis ba kasbiy faoliyatda o'z bilimlari va qobiliyatlaridan foydalangan holda, nafaqat moddiy va ma'naviy qadriyatlarda, balki yangi mahsulotni yaratish jarayonida ushbu mutaxassisning shaxsini o'zgartirishda ham namoyon bo'ladigan ijobiy natijaga erishib, ijodiy jarayonga qo'shilishi kerak [1,7].

Shu munosabat bilan zamonaviy xorijiy va mahalliy olimlar kasbiy o'zini o'zi belgilashni kasb tanlashning yagona harakati sifatida emas, balki kasbiy faoliyat sub'ekti sifatida shaxsni rivojlantirishning uzoq jarayoni sifatida ko'rishni boshladilar. Shaxs, jamiyat va davlatning ta'lim ehtiyojlari alohida ta'lim muassasalari tomonidan emas, balki umuman tarmoq tomonidan amalga oshirilishi kerak. L. I. Fishmanning so'zlariga ko'ra, umumiy ta'lim muassasalari tarmog'ining umumiy muammosi tarmoq elementlarining ixtisoslashuvining juda past darajasi va hududiy ta'lim tizimida mavjud bo'lgan resurslarning maqsadli konsentratsiyasi.

Resurs markazlari funksiyalari bilan ta'minlangan ta'lim muassasalari va qo'shimcha ta'lim muassasalari o'rtasida talabalarning yuqori sifatli kasbiy tayyorgarligini ta'minlash uchun munosabatlarni o'rnatishning zaruriy sharti samarali tarmoq aloqasini amalga oshirishdir.

O'rta maktab o'quvchisining shaxsini kasbiy o'zini o'zi belgilashning uzoq davom etadigan jarayonida jamoat ta'lim tuzilmalari, xususan, umumiy va qo'shimcha ta'lim muassasalarining teng huquqli o'zaro ta'siri to'g'risidagi qabul qilingan g'oya, bir tomondan, bu jarayonning harakatlantiruvchi kuchlari bo'lgan muayyan munosabatlarni ta'minlaydi, boshqa tomondan, jamiyat oldida turgan va jamiyat oldida turgan ijtimoiy – iqtisodiy vazifalar to'g'risida etarli kelajakda hal qilinishi kerak.

Professional ijodiy mehnatga e'tibor qaratish va professional kelajagingizni tanlash barcha o'quv mashg'ulotlarining ajralmas qismi bo'lib xizmat qiladi talabalarning muayyan kasbiy faoliyatga moyilligi va qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish uchun

axborot va maslahat ishlari, amaliy faoliyat bilan majburiy ravishda to'ldiriladigan jarayon [8].

Yuqoridagilarni

umumlashtirib, shuni ta'kidlaymizki, zamonaviy ta'lim tizimi doirasida maqbul nazariyani topish qiyin, uni amalga oshirish o'rta maktab o'quvchilarining kasbiy o'zini o'zi belgilashga to'liq tayyorligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, maktab eng muhim ijtimoiy institutlardan biri sifatida o'quvchilarga o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari va mehnat bozori talablariga iloji boricha mos keladigan kelajakdagi kasbiy faoliyat sohasini tanlash qobiliyatini shakllantirishda yordam berishi kerak; yangi ijtimoiy va ishlab chiqarish munosabatlariga moslashishda; shaxsning ichki psixologik resurslarini faollashtirishda.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, o'rta maktab o'quvchilarining kasbiy o'zini o'zi belgilashga tayyorligini shakllantirish bo'yicha umumta'lim maktablarida o'qituvchilarning ish tajribasini o'rganish, mamlakatimizda va chet ellarda kasbga yo'naltirish ishlarining shakllari va usullarini tahlil qilish natijasida; o'qituvchilar, talabalar va ularning ota-onalari o'rtasida o'tkazilgan so'rov ma'lumotlarini umumlashtirish tadqiqot mavzusini belgilab bergan asosiy qarama-qarshiliklarni maktab bitiruvchilarining kasbiy o'zini o'zi belgilashi va umumta'lim maktabining ushbu buyurtmani an'anaviy vositalar bilan bajarishga tayyor emasligi; o'rta maktab o'quvchilarining kasbiy o'zini o'zi belgilashga bo'lgan dolzarb ehtiyoji va kasb tanlash muammosini hal qilishga tayyor emasligi o'rtasida; maktabning o'rta maktab o'quvchilarining kasbiy o'zini o'zi belgilashga tayyorligini shakllantirishga yo'naltirilganligi va ushbu jarayonni amalga oshirish uchun psixologik va pedagogik shart-sharoitlarni.

Masalan, L. P. Buyeva shaxsiy shart-sharoitlarning butun majmuasini ikkita asosiy guruhga qisqartiradi. Birinchisi, u kasb tanlash muammosini muvaffaqiyatli hal qilish imkoniyatini beradigan, ammo bu jarayonni faollashtirishda bevosita ishtirok etmaydigan shaxsiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi-bu irodali va boshqa bir qator xarakter xususiyatlarining shakllanishi, ba'zi mehnat va hayotiy tajribalarning mavjudligi, insonning umumiy etuklik darajasi. Ikkinchi guruhda u kasbiy o'zini o'zi belgilash dinamikasini va javob berishning selektivligini belgilaydigan shaxsiyat yo'nalishining bunday tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi.

Bunga kasbiy o'zini o'zi belgilashga bo'lgan ehtiyoj, shuningdek, insonning ta'lim va kasbiy qiziqishlari va tendentsiyalari, e'tiqodlari va munosabatlari, hayotiy qadriyatlar haqidagi ideallari va g'oyalari kiradi [3,4,9]. O'z taqdirini o'zi belgilashni o'rganish muammosiga psixologik yondashuvning uslubiy asoslari S. L. Rubinshteyn tomonidan qo'yilgan. Kasbiy o'zini o'zi belgilash muammosi u tomonidan determinatsiya muammosi kontekstida ko'rib chiqilgan, u ilgari surgan printsip asosida – tashqi sabablar ichki sharoitlar orqali sinish orqali harakat qiladi: "tezis, unga ko'ra tashqi sabablar ichki sharoitlar orqali harakat qiladi, shunda harakatning ta'siri ob'ektning ichki xususiyatlariga bog'liq bo'ladi, demak, mohiyatan har qanday determinatsiya boshqalar tomonidan determinatsiya sifatida zarur, tashqi va o'z taqdirini o'zi belgilash sifatida." Ma'lumki, kasbiy o'z taqdirini o'zi belgilashga

bo'lgan ehtiyoj ontogenezning ma'lum bir bosqichida, katta o'spirin va yosh o'spirinlarning boshida paydo bo'ladi va bu ehtiyojning paydo bo'lishi zarurligini o'spirinning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi mantig'i bilan asoslaydi. O'z taqdirini o'zi belgilashning mohiyatiga to'xtalib o'tish kerak, bu uning ikkitekisligidan iborat: o'z taqdirini o'zi belgilash "kasbning biznes tanlovi va uning mavjudligining ma'nosini izlashning o'ziga xosligidan mahrum bo'lgan umumiy tanlov orqali" amalga oshiriladi.

O'smirlik davrining oxiriga kelib, L. I. Bojovichning fikricha, bu ikki tomonlama tartib yo'q qilinadi. L. I. Bojovich ta'kidlagan professional o'z taqdirini o'zi belgilashning ikki tomonlama xususiyatiga M. R. Ginsburg aniqroq izoh berdi: "romantik xarakter, keksa o'spirinlar va qisman yosh yigitlarning kelajagi haqidagi g'oyalarning vaqtincha bog'lanishining yo'qligi qadriyatlar darajasida sodir bo'ladigan shaxsiy o'z taqdirini o'zi belgilash bilan izohlanadi".

Pedagogik nazariyada shaxsning kasbiy o'zini o'zi belgilashining turli xil tushunchalari mavjud. Ushbu masala bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, uzoq vaqt davomida professional o'zini o'zi belgilashning ikkita mustaqil nazariyasi hukmronlik qildi: diagnostika va ta'lim. Diagnostika kontseptsiyasi kasb tanlashning uchta printsiptiga asoslangan edi: o'z kasbiy imkoniyatlari va qobiliyatlarini bilish va hisobga olish, kasbning insonga bo'lgan talablarini va kasbiy o'sish istiqbollari bilish, ushbu omillarni to'g'ri bog'lash qobiliyati.

Keyinchalik tadqiqotchilar kasbiy o'zini o'zi belgilashning muvaffaqiyati va mehnat motivlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqladilar, shuningdek, kasbiy o'zini o'zi belgilashning shaxsning rivojlanish jarayonining xususiyatlariga bog'liqligi aniqlandi. Shu asosda kasbiy rivojlanish jarayonini shaxsning o'zi haqida ba'zi g'oyalarni to'plashi deb hisoblagan bir qator kasbiy rivojlanish nazariyalari paydo bo'ldi. Rus pedagogikasida kasbiy o'zini o'zi belgilashning tarbiyaviy kontseptsiyasi A. E. Golomshtok tomonidan tadqiqot mavzusi bo'lgan va u boshqaradigan jamoa. Ushbu kontseptsiya kasbiy shakllanishni ko'rib chiqdi shaxsni o'z taqdirini o'zi belgilash oldindan rejalashtirilgan ta'sirlarga muvofiq, shaxs ushbu ta'sirlarning ob'ekti sifatida qaraldi.

Ushbu kontseptsiya doirasida psixologik va pedagogik fan vakillari maktab o'quvchilarini kasbiy o'z taqdirini o'zi belgilashga tayyorlashning turli jihatlarini o'rganishdi [5]

Ta'lim qadriyatlaridagi ustuvorliklarning o'zgarishi, uning madaniy va gumanistik mohiyatining dolzarbligi maktab o'quvchilarini kasbiy o'zini o'zi belgilashga tayyorlashning o'zgarishi va xususiyatini talab qiladi. Kasbiy tanlovning tarbiyaviy kontseptsiyasi uzoq vaqt davomida mahalliy kasbga yo'naltirish tizimining nazariy asosi bo'lib kelgan. Ammo so'nggi yillarda kontseptsiya qattiq tanqid qilindi.

Shunday qilib, professor S. N. Chistyakova rahbarligida ishlab chiqilgan Kontseptsiyada kasbiy o'zini o'zi belgilash shaxsning "men-tushunchasi" sifatida qaraladi, bu uning tajriba va niyatlarni tushunishini, muayyan sharoitlarda kasbiy faoliyatdagi ob'ektiv harakatlarga munosabatini aks ettiradi. S. I. Vershininning

tadqiqotida maktab o'quvchilarida kasbiy tanlov to'g'risida qaror qabul qilishga tayyorlikni shakllantirishning pedagogik asoslari ishlab chiqilgan. Muallif kasbiy tanlov to'g'risida qaror qabul qilishga tayyorlikning tarkibiy qismlarini aniqladi: motivatsion-qiymat (ehtiyotlar, motivlar, qadriyatlar), shaxsiy (kasbiy muhim fazilatlar, o'zini o'zi qadrlash, uslub, qaror qabul qilish), operatsion (bilim, ko'nikma, ko'nikma).

Ushbu bosqich o'sib borayotgan odamning yangi ijtimoiy pozitsiyani egallashi, bir tomondan o'zini jamiyat a'zosi sifatida anglashi, ikkinchi tomondan, ushbu jamiyatning yoshlarga qo'yiladigan yangi talablarini shakllantirish bilan ob'ektiv bog'liqdir. Biror kishi hayot yo'lini, shu jumladan kasbni tanlash zarurati shartlariga qo'yiladi.

Zamonaviy sharoitda, gumanizm va shaxsning erkin rivojlanishi ta'limning ustuvor yo'nalishlari deb e'lon qilinganida, kasbiy o'zini o'zi belgilashni bir tomondan, shaxsning rivojlanishining ichki jarayoni, boshqa tomondan, ushbu rivojlanish natijasida ko'rib chiqish mumkin. Protsessual va samarali yondashuv talaba shaxsini o'z taqdirini o'zi belgilashning psixologik va pedagogik jihatlarini hisobga olishga imkon beradi.

Haqiqatan ham, yaxshi o'qituvchi ham, yaxshi psixolog ham talabaga professional, hayotiy va shaxsiy o'z taqdirini o'zi belgilashda yordam berishi kerak, ya'ni o'z taqdirini o'zi belgilashning deyarli barcha turlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq.

ADABIYOTLAR.

1. Asmolov A. G. ta'lim dunyosi // madaniy-tarixiy psixologiya va olamlarni qurish. M., 2009yil. 424 s.
2. Bojovich L. I. o'smirlarning o'z-o'zini anglashining xususiyatlari // psixologiya masalalari. 2011. – №1. 12-16 betlar.
3. Buyeva L. P. yoshlarning o'z taqdirini o'zi belgilash va o'z-o'zini tarbiyalash. M., 2010. 320 s.
4. Vershinin S. I. professional tanlov to'g'risida qaror qabul qilish asoslari. M., 2006, 161 s.
5. Golomshtok A. E. kasb tanlash va o'quvchining shaxsini tarbiyalash. M., 2000, 203 s.
6. Zeer E. F., Pavlova A. M. kasbga yo'naltirish asoslari профориентологии. M., 2005 yil. 186 s.
7. Pryazhnikov N. S. kasbiy va shaxsiy o'z taqdirini o'zi belgilashni faollashtirish usullari. - M., 2012.
8. Chistyakova S. N., Xolodnaya M. A., Shalavina T. I. sizning professional martaba. M., 2005 yil. 248 s.

9. Shchedrovitskiy G. P. pedagogik tadqiqotlar tizimi // Pedagogika va mantiq-M., 2002, 100 p.